

سنجش نقش عدالت فضایی بر امنیت مناطق ۴ و ۱۸ شهر تهران

پروانه زیویار^۱، محمدرضا درودی^۲

تاریخ دریافت: ۹۳/۱۲/۲۰

تاریخ پذیرش: ۹۴/۰۳/۲۵

از صفحه ۴۹ تا ۶۸

پژوهشنامه جغرافیای انتظامی

سال سوم، شماره نهم، بهار ۱۳۹۴

چکیده

خدمات شهری به‌عنوان ابزار مدیریت توسعه شهری و عامل اصلی تداوم حیات شهری است که بدون آن زندگی شهروندان از فعالیت بازمی‌ماند. پراکنش بهینه و عادلانه آن منطبق با خواست مردم در فرایند برنامه‌ریزی شهری از اهمیت زیادی برخوردار است. توزیع نابرابر شبکه معابر، سطح روشنایی، فضای سبز و غیره مدیریت شهری را نه تنها در ارائه خدمات عمومی شهر به شهروندان با مشکل روبه‌رو ساخته است بلکه امنیت شهری را نیز در مناطق مختلف شهری افزایش یا کاهش داده است. پژوهش حاضر تأثیر عدالت فضایی را بر امنیت شهری در دو منطقه ۴ و ۱۸ شهر تهران با تجزیه و تحلیل سرانه‌های شهری و انطباق آن با مصادیق و شاخص‌های برقراری عدالت و تحقق امنیت شهری برای شهروندان مورد بررسی قرار داده است. این پژوهش به صورت کاربردی و با روش توصیفی-تحلیلی با تکیه بر آمار و اطلاعات کتابخانه‌ای و پرسشنامه تدوین شده و یافته‌های کمی نیز با استفاده از نرم‌افزار SPSS تحلیل شده است. از نتایج این پژوهش نیز پایین‌بودن سرانه‌های شبکه معابر و روشنایی و توزیع خدمات عمومی شهر در منطقه ۱۸ می‌باشد که سبب گردیده امنیت شهری بسیار پایین‌تر از منطقه ۴ باشد. در نهایت، پیشنهادهای کارایی در راستای ارتقای امنیت در سطح مناطق شهر تهران ارائه شده است.

کلید واژه‌ها: عدالت فضایی، امنیت شهری، توزیع خدمات، مناطق ۴ و ۱۸.

۱- استادیار گروه جغرافیا و برنامه‌ریزی شهری، دانشگاه آزاد اسلامی واحد یادگار امام خمینی(ره)، تهران، ایران.

۲- دانش‌آموخته دکتری تخصصی شهرسازی، دانشگاه آزاد اسلامی واحد یادگار امام خمینی(ره)، باشگاه پژوهشگران جوان و نخبگان، تهران، ایران.

مسئول مکاتبات، (نویسنده مسئول) Daroudi@Live.com

مقدمه

آرزوی دیرینه بشر دستیابی به آن‌گونه شیوه زیست بوده است که زندگی او را با بهروزی و کامیابی قرین‌سازد. «عدالت» آن بخش از چنین اندیشه‌ای است که آدمی در طول تاریخ راه‌های تحقق آن را بررسی کرده‌است. حصول به برخورداری و تساوی انسان‌ها جدای از ناهمسانی‌های ذاتی و ساختگی بنیاد اندیشه‌های مرتبط با عدالت است. خاستگاه بسیاری از بحران‌ها نادیده‌انگاشتن حق برابری در سطح شهر، تشدید فقر، شکاف طبقاتی و ناحیه‌ای، حاشیه‌نشینی، بحران‌های زیست‌محیطی، فزاینده‌گی آشوب‌ها و کاهش امنیت می‌باشد. در شهرهای امروزی نکته‌ای که حائز اهمیت است وجود امنیت در مناطق شهری است. گرچه در مدرنیته اهمیت شهرها مورد تردید واقع شده و کمتر مورد توجه جامعه جهانی قرار گرفته‌است. در عین حال هنوز اکثریت جمعیت جوامع در شهرها سکونت دارند و کم‌وکیف زندگی جمعی در گرو امکانات و تسهیلات شهرها رقم می‌خورد. وجود امکانات رفاهی در جوامع شهری می‌تواند در برقراری امنیت نقش به‌سزایی داشته‌باشد. به عبارتی، عدالت فضایی در توزیع خدمات عمومی نقش اساسی در ایجاد امنیت مناطق شهری دارد. بنابراین، یکی از مهم‌ترین مسائل در زندگی شهری و مدیریت شهری نظام توزیع خدمات عمومی شهری است که این نیز می‌تواند ناشی از توزیع نامناسب خدمات شهری در شهر باشد.

آسایش و آرامش شهروندان در یک شهر نیز تابعی از دریافت خدمات شهری است. برای ارتقای رفاه عمومی و افزایش رضایتمندی ساکنان یک شهر ضروری است کالاها و خدمات بین تمام شهروندان عادلانه توزیع گردد. با ارایه خدمات عمومی شهر می‌توان شهری بانشاط و امن داشت. یکی از رویه‌های مناسب توجه به عدالت فضایی در شهر است. عدالت فضایی^۱ بیش از هر چیز امری نسبی است و برای تعریف و سنجش آن معیار مطلق، جامع و جهان‌شمولی وجود ندارد که در همه جا مصداق داشته‌باشد. عدالت فضایی مفهومی است که به‌شدت متأثر از زمان و مکان است.

در دهه‌های اخیر با افزایش جمعیت در شهرهای کشور، که تحت‌تأثیر دو عامل رشد طبیعی جمعیت شهرها و مهاجرت شهرهای کوچک و روستاییان به شهرهای میانی و

بزرگ بوده است، این عمل به گونه‌ای انجام شده که متناسب با آن فضاهای شهری و زیرساخت‌های مورد نیاز تجهیز نشده است. عمده‌ترین اثری که رشد شتاب‌آلود شهرها در پی داشته به هم‌ریختگی فضایی و رشد نابسامان، توزیع ناعادلانه کاربری‌ها و خدمات، نابرابری سرانه‌ها و مکان‌یابی‌های نامناسب و مطالعه‌نشده و به هم خوردن نظام توزیع خدمات است که این امر به نوعی در همه شهرها و مناطق دیده می‌شود. این پژوهش با تأکید قراردادن مفهوم عدالت فضایی در توزیع خدمات شهری در پی یافتن راهکاری برای سنجش میزان بی‌عدالتی فضایی در دو منطقه ۴ و ۱۸ است تا با شناسایی کمبودها و نابرابری‌ها بین محله‌های شهر مدیریت شهری را در ارائه خدمات عمومی برای کاهش بی‌عدالتی‌ها کمک کند. همچنین، هدف از نگارش این پژوهش تدوین راهکارهایی برای رسیدن به هماهنگی و سازگاری منطقی بین جمعیت، وسعت و ارائه خدمات در مناطق مورد مطالعه می‌باشد.

مبانی نظری

مفهوم عدالت از کلمه «عدل» به معنی نهادن هر چیزی در جای خودش یا حد متوسط میان افراط و تفریط، که در هر یک قوی است، می‌باشد ولی عدالت به معنی دادگری و انصاف داشتن و عدالت اجتماعی به مفهوم عدالتی است که همه افراد جامعه از آن برخوردار باشند (معین، ۱۳۷۱). مفهوم عدالت اجتماعی دست‌کم از زمان ارسطو به دلیل ضرورت سازمان‌های اجتماعی و به عنوان موضوع و دستورالعمل آنها مطرح بوده است. حال چنانچه جهت‌گیری عدالت از طبقات اجتماعی به سمت فضای جغرافیایی سوق یابد مفهوم عدالت فضایی اهمیت می‌یابد (مرصوصی، ۱۳۸۲). عدالت فضایی در شهرها بدان معناست که مکان زندگی هر فرد حاصل از تقسیم کار اجتماعی وی را از استحقاق اجتماعی محروم نکند. نابرابری‌های فضایی تنها هنگامی موجه می‌باشد که بهبود حیات همگانی را در پی داشته باشد (اطهاری، ۱۳۷۹).

دیوید هاروی عدالت اجتماعی و فضایی در شهرها را تخصیص عادلانه منابع و امکانات شهری می‌داند که بتواند به گونه‌ای هدایت شود که افراد با حداقل شکاف و اعتراض نسبت به حقوق خود مواجه باشند و نیازهای جمعیتی آن در ابعاد مختلف برآورده گردد (هاروی، ۱۳۷۹). به عبارت دیگر، توزیع بهینه خدمات و امکانات به گونه‌ای

پژوهشنامه جغرافیای انتظامی (سال سوم، شماره نهم، بهار ۱۳۹۴)

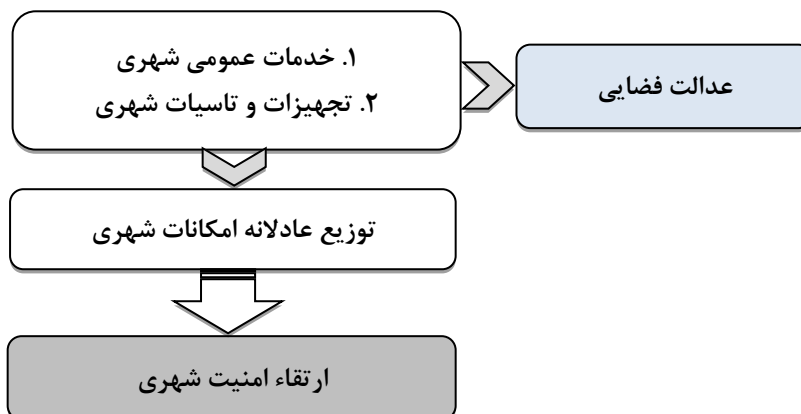
هدایت شود که به نفع تمامی اقشار و گروه‌های اجتماعی جامعه گردد و عدالت اجتماعی و فضایی تحقق یابد (پاگ، ۱۳۸۳). بنابراین، عدالت در شهر باید به دنبال تخصیص مناسب و متناسب امکانات و خدمات، استفاده از توان‌های بالقوه و بالفعل در شهر، از بین بردن شکاف بین فقیر و غنی در شهر و جلوگیری از به وجود آمدن زاغه‌های فقرا باشد. در نتیجه، هرگونه برنامه‌ریزی شهری مبتنی بر عدالت اجتماعی در شهر باید بتواند هم در توزیع نیازها، منافع عمومی و استحقاق و هم در تخصیص آنها مؤثر باشد.

از مهم‌ترین عوامل در برنامه‌ریزی شهری استفاده از فضاها و توزیع مناسب و به عبارتی کامل‌تر عدالت فضایی است. در این راستا کاربری‌ها و خدمات شهری از جمله عوامل مؤثر و مفیدند که با پاسخگویی به نیاز جمعیتی، افزایش منفعت عمومی و توجه به استحقاق و شایستگی افراد می‌توانند با برقراری عادلانه‌تر ابعاد عدالت فضایی، عدالت اجتماعی و عدالت اقتصادی را برقرار نمایند. بنابراین، برهم خوردن توازن جمعیتی، که مهم‌ترین ریشه‌های آن مهاجرت‌های درون و برون‌شهری و تراکم بیش از حد کاربری‌ها در مناطق خاص هستند، می‌توانند فضاهای شهری را از ابعاد اقتصادی و اجتماعی فضاهایی متناقض با عدالت نمایند (هاروی، ۱۳۷۹). از طرفی دیگر، نبود توازن و ناعدالتی خدمات و امکانات در فضاهای شهری منجر به کاهش امنیت در آنها می‌باشد. از آنجاکه فضای شهری بیشترین ارتباط را با مردم و محیط زندگی برقرار می‌کند و در نتیجه نقش به‌سزایی در هویت‌بخشی و اساس آرامش به شهروندان دارد؛ امروزه توجه نکردن به عدالت فضایی در خصوص امکانات جدید در شهرهای امروز همانند گذشته قادر به تأمین آرامش و امنیت شهروندان نخواهد بود (ویس‌اله‌وند، ۱۳۸۴).

در قرن حاضر محیط‌های نامطلوب شهری به دلیل فقدان توجه به عدالت فضایی مشکلات بسیاری را برای امنیت شهروندان ایجاد کرده و در رشد آسیب‌های اجتماعی مؤثر بوده‌اند (نویدنیای، ۱۳۸۵). امنیت در لغت به معنای «نداشتن دلهره و دغدغه» است. بنابراین، معنای لغوی امنیت «رهایی از خطر، تهدید، آسیب، اضطراب، هراس، ترس، نگرانی، آرامش، اطمینان، آسایش، اعتماد، تأمین و ضامن است» (ماندل، ۱۳۷۹: ۴۴). در واقع، امنیت یعنی رفع خطر و یا استفاده بهینه از فرصت. بنابراین، باید چنین نتیجه گرفت که امنیت دارای دو عنصر اساسی تهدید و فرصت است و برقراری امنیت منوط به

رهایی نسبی از تهدید و بهره‌گیری بهینه از فرصت می‌باشد (خلیلی، ۱۳۸۱: ۴۲۸). بدین ترتیب، امنیت شامل دو وجه است: در وجهی تحقق امنیت در گرو «نبود خطر» است و در وجه دیگر «کسب فرصت‌ها و تضمین منافع و ارزش‌ها».

مفهوم امنیت شهری به دفاع یا حفاظت از خود، خانواده، دوستان و اموال بازمی‌گردد. مفهوم امنیت در فضای شهری از یک‌سو با جرم ارتباط پیدامی‌کند. اگرچه از آن بسیار متفاوت است و از سوی دیگر با مفهوم قربانی جرم شدن و ترس از آن در ارتباط است. از سوی دیگر، شایسته است میان ترس و خطر یا احساس امنیت کردن و در امان بودن تفاوت قائل شد. از نظر علمی درک اثرات جرم یعنی ترس از وقوع جرم به اندازه خود آن یعنی خطرهای آماری حاصل از وقوع جرم اهمیت دارد. با توجه به وقوع نابهنجاری‌های رفتاری در شهر و در نتیجه نبود حس امنیت در شهر بررسی جنبه‌های کیفی و کمی امنیت، چه از لحاظ کالبدی و چه از لحاظ اجتماعی، در داخل هر یک از فضاهای شهری امری ضروری است و باید عوامل و ویژگی‌های کالبدی محیط در ایجاد یا تقویت حس امنیت فضاهای شهری مورد بررسی قرارگیرد (مدیری، ۱۳۸۵). بنابراین، تحقق عدالت فضایی منوط به وجود تسهیلات شهری و توزیع عادلانه آنها در فضای شهری و دسترسی آسان شهروندان به آن می‌باشد و دو عملکرد عمده تسهیلات عمومی شهری یکی تأمین خدمات برای ساکنان و دیگری حفظ کیفیت زیست‌محیطی زندگی شهری می‌باشد که امنیت شهری نیز جزئی از آن است (Tsou, et al, ۲۰۰۵). پس، عدالت فضایی در سطح شهر مبین چگونگی امنیت شهر و شهروندان می‌باشد. خدمات عمومی شهر و تجهیزات و تأسیسات شهری متفاوت باعث افزایش یا کاهش امنیت شهری می‌شود. به‌طور کل نحوه توزیع امکانات رفاهی در سطح فضای شهری و حس امنیت ارتباط مستقیمی با فضا و کیفیت و کمیّت محیط شهری دارد (جمشیدزاده، ۱۳۸۷) (نمودار ۱).

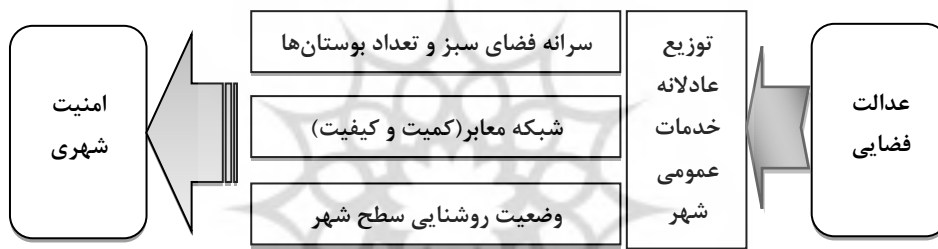

نمودار(۱): امنیت شهری و توزیع عادلانه امکانات شهری
(منبع: نگارندگان)

یک فضای شهری مناسب تا حد زیادی تأمین‌کننده امنیت و فضای نامناسب از بین‌برنده آن و زمینه‌ساز انواع آسیب‌ها و معضلات اجتماعی است. فضاهای نامناسب شهری، فضاهای بی‌دفاع و محلات ناامن از عوامل تهدیدکننده امنیت شهری و اجتماعی هستند. به همین سبب در میان ساختمان‌ها و بناها وسایلی نیاز است تا زندگی شهری را بهبود بخشد و امکانات امنیتی و آرامش را برای شهروندان فراهم آورد. مانند شبکه معابر و کمیت و کیفیت آن، سطح روشنایی شهر، سرانه فضای سبز شهری و... شهروندان هنگام تردد در سطح شهر اغلب احساس ناامنی می‌کنند (نمودار ۲). معابر ترسناک و وحشتناک هستند، پیاده‌روها ناهموارند و در برخی نقاط بسیارباریک فاصله پل‌های روی جوی آب در برخی خیابان‌های شهر بسیار زیاد است. ساختمان‌های نیمه‌تمام و رهاشده یا متروک از فضاهای بی‌دفاعی هستند که در گوشه و کنار شهرها به چشم می‌خورند و از میزان امنیت و اعتماد مردم می‌کاهد (محبوبی‌منش، ۱۳۸۵).

یکی از مهم‌ترین عواملی که در افزایش حس امنیت مؤثر است استفاده از نور و روشنایی می‌باشد. نور مناسب به مردم کمک می‌کند که ببینند و دیده‌شوند. بنابراین، نور دو کار انجام می‌دهد، نخست این‌که به کسی که ناظر یک وضعیت است کمک می‌کند که واضح‌تر ببیند. این امر موجب می‌شود با افزایش قوه حساس تحت مراقبت بودن ارتکاب جرم کاهش یابد. دوم این‌که مردم را تشویق می‌کند در محل بمانند زیرا رؤیت‌پذیری

بیشتر مانع جرم می‌شود. بسیاری از فضاها از جمله بوستان‌های شهری با آغاز تاریکی کارایی خود را از دست می‌دهند و درواقع به فضایی بی‌دفاع در شهر تبدیل می‌شوند. از دیدگاه کارشناسان شهری هرچند حجم وسیعی از بوستان‌ها با استفاده از نورهای مهتابی و آفتابی روشن می‌شوند با تاریک شدن هوا استفاده از فضاهای عمومی شهر چون میدان‌ها، مراکز خرید و بوستان‌ها برای شهروندان در عمل با مشکلاتی مواجه می‌شود (لاندین رابرت، ۱۳۷۸). نورپردازی در بوستان‌ها دو کارکرد عمده زیبایی‌بخشی و تأمین امنیت دارد. با توجه به کارکردهای اجتماعی آنها اهمیت استفاده کاربردی از قابلیت‌های نور توأم با استفاده تزئینی موضوع مهمی است به گونه‌ای که شهروندان بتوانند حتی در شرایطی که هوا رو به تاریکی می‌رود از فضای بوستان‌های شهر استفاده کنند.

نمودار (۲): تأثیر مؤلفه‌های عدالت فضایی بر برقراری امنیت شهری
(منبع: نگارندگان)

با توجه به این که در مناطق ۴ و ۱۸ شهر تهران امکانات و خدمات عمومی شهر، شبکه معابر، روشنایی سطح شهر و فضای سبز به صورت نابرابر توزیع گردیده است لذا این موضوع به نحوی می‌تواند در افزایش ناامنی مؤثر واقع گردد. شاخص‌هایی که در امنیت شهری دخیل هستند و توزیع عادلانه آن در شهر باعث افزایش و کاهش امنیت شهروندان می‌شوند عبارتند از: کیفیت شبکه معابر، وجود روشنایی در سطح شهر، معابر و خیابان‌ها، پوشش گیاهی - بوستان، باغ، جنگل و یا مزارع کشاورزی -، تأسیسات و تجهیزات شهری، زمین‌ها - بایر، متروکه، خرابه و غیرقابل استفاده (نقاط بی‌دفاع شهری) -، جمعیت و تراکم خانوار، وضعیت حمل‌ونقل و ترافیک، وضعیت کمی شبکه معابر، وضعیت اشتغال، تراکم ساختمانی، کارکردهای تفریحی ° ورزشی، کاربری‌های مزاحم - مشاغل کاذب و مزاحم، محلات و سکونتگاه‌های غیررسمی -.

پژوهشنامه جغرافیای انتظامی (سال سوم، شماره نهم، بهار ۱۳۹۴)

عناصر اصلی امنیت اجتماعی در ایران با فرض نسبی بودن، تنوع، قابل کنترل بودن، تغییر و چند وجهی بودن با استناد به شاخص‌ها و معرف‌های عدالت فضایی در سطح شهر مناطق مختلف شهری به تبع توزیع نابرابر خدمات عمومی شهری امنیت عمومی، اجتماعی و شهری متفاوتی خواهند داشت که این تفاوت در کارکردهای عملکردی و کالبدی نیز متواتر خواهد بود (Schultz, ۲۰۰۰).

روش تحقیق

با توجه به ماهیت موضوع و اهداف پژوهش روش توصیفی - تحلیلی رویکرد حاکم بر فضای تحقیق است. روش جمع‌آوری داده‌های اولیه به صورت اسنادی و کتابخانه‌ای با استفاده از طرح تفصیلی مناطق شهر تهران است. ابتدا بر مبنای شاخص‌ها تراکم شهری و تحلیل زمانی آن به عنوان معیار چگونگی توسعه شهری و گستردگی شهر مورد بررسی قرار گرفت. سپس برای به دست آوردن چگونگی توزیع خدمات از شاخص امتیاز استاندارد شده و ضریب تغییرات استفاده شده است. در نهایت از طریق آزمون‌های آماری ضریب همبستگی با به کارگیری نرم‌افزار SPSS رابطه امنیت با توزیع خدمات بررسی شده است. جامعه آماری مناطق ۴ و ۱۸ شهرداری تهران در نظر گرفته شد و حجم نمونه با استفاده از فرمول کوکران ۴۱۳ نفر برآورد گردید که تعداد ۲۵۰ پرسشنامه در منطقه ۴ و تعداد ۱۶۳ پرسشنامه در منطقه ۱۸ بین شهروندان توزیع شد. افراد مورد بررسی دست‌کم به مدت دو سال در منطقه سکونت داشته یا مشغول کار یا تحصیل بوده‌اند. شاخص‌های مورد استفاده برای به دست آوردن عدالت فضایی شاخص خدمات شهری می‌باشد. متغیرهای پژوهش شامل جمعیت و تراکم خانوار، کیفیت شبکه معابر، روشنایی در سطح شهر، پوشش گیاهی، تأسیسات و تجهیزات شهری، مشاغل کاذب و مزاحم، وضعیت حمل‌ونقل و ترافیک، وضعیت کمی شبکه معابر، وضعیت اشتغال، فضای سبز و تعداد بوستان‌ها، تراکم ساختمانی و کارکردهای تفریحی - ورزشی محلات و سکونتگاه‌های غیررسمی است.

پیشینه پژوهش

تاکنون پژوهش‌هایی که در زمینه عدالت فضایی در دسترسی به خدمات شهری صورت گرفته‌است دارای ۴ ویژگی است: نخست آن‌که تعداد این پژوهش‌ها اندک بوده‌است، دوم آن‌که بیشتر مفهوم سرانه کاربری را برای دستیابی ساکنان به خدمات شهری ملاک قرارداده‌اند، سوم آن‌که دسترسی افراد، بررسی جمعیت برخوردار و غیربرخوردار از خدمات و نحوه مکانیابی خدمات براساس شعاع خدمات‌رسانی و جمعیت آستانه خدمات مورد غفلت واقع شده‌است و چهارم آن‌که برخلاف تأثیرات فضایی خدمات بر نحوه دستیابی ساکنان و همچنین اثرات خارجی خدمات بر روی هم از تحلیل‌های فضایی در این مطالعات استفاده نشده‌است. با این وجود، برخی مطالعات انجام‌شده در این خصوص مروری شود.

تالن^۱ و انسلین^۲ در پژوهش‌هایی مشابه در شهرهای آمریکا به بررسی نحوه توزیع خدماتی چون بوستان محله و زمین بازی‌های محله پرداخته‌اند. مبنای کار این پژوهش‌ها در عدالت فضایی رویکرد «نیازمحور» بوده و برای تحلیل نحوه توزیع خدمات شهری از شاخص دسترسی استفاده کرده‌اند. نتایج یافته‌های این پژوهش‌ها نشان می‌دهد که برای دستیابی به عدالت فضایی باید خدمات و تسهیلات در ارتباط با مشخصه اقتصادی^۳ اجتماعی افراد مکانیابی و توزیع شود.

تسو^۳ و همکاران (۲۰۰۵) در «سنجش شاخص یکپارچه دسترسی محور در ارتباط با عدالت فضایی در خدمات عمومی شهری» در یکی از شهرهای تایوان، شاخصی یکپارچه از عدالت فضایی ارائه کرده‌اند. آنها سه مشخصه شعاع خدمات‌رسانی و شعاع تأثیرگذاری منفی تسهیلات، تأثیرگذاری متفاوت خدمات گوناگون بر ساکنان و کیفیت متفاوت تسهیلات هم‌نوع را برای توزیع خدمات در نظر گرفته و با ترکیب این سه مشخصه شاخص یکپارچه سنجش عدالت فضایی را مطرح کرده‌اند و برای نمایش الگوی فضایی شاخص عدالت فضایی از روش خود یعنی همبستگی فضایی محلی استفاده کرده‌اند. نتایج یافته‌های آنها بیانگر توزیع ناعادلانه خدمات عمومی شهری در این شهر بوده‌است.

- Talen.
- Anselin.
- Tsou.

پژوهشنامه جغرافیای انتظامی (سال سوم، شماره نهم، بهار ۱۳۹۴)

لطفی و کوهساری (۲۰۰۹) در پژوهش «سنجش قابلیت دسترسی به خدمات محلی» در شهر تهران با در نظر گرفتن دو رویکرد «برابری فرصت‌ها» و «عدالت نیاز مبنا» به بررسی خدمات آموزشی، تجاری و فضای سبز در مقیاس محله پرداخته‌اند. ابتدا میزان دستیابی بلوک‌های شهری را با روش مینیمم فاصله و روش فازی ارزیابی کرده و سپس میزان دستیابی ساکنان را با شاخص محرومیت اجتماعی-اقتصادی ساکنان در بلوک‌های شهری مقایسه کرده‌اند. نتایج یافته‌های این دو از نابرابری اندک محله‌های شهر در دستیابی به خدمات حکایت دارد. همچنین افراد با محرومیت بالا هم سطح دستیابی مناسبی به خدمات داشته‌اند.

خاکپور (۱۳۸۸) در پژوهش با عنوان «بررسی و تحلیل نابرابری در سطوح توسعه‌یافتگی شهر مشهد» توزیع فضایی خدمات شهری را با سطح برخورداری مناطق شهر مشهد با استفاده از مدل موریس^۱ و نرم‌افزار جی‌آی‌اس^۲، با هم مقایسه کرده که نتایج نشان‌دهنده رابطه منفی بین تعداد جمعیت مناطق و سطح برخورداری مناطق از خدمات شهری است.

حمیدرضا وارثی و زنگی‌آبادی در مقاله‌ای با عنوان «بررسی آثار توزیع خدمات شهری در عدم تعادل فضایی جمعیت» به نحوه توزیع خدمات شهری بر پایه عدالت اجتماعی پرداخته و به این نتیجه دست‌یافته‌اند که یکی از عوامل تأثیرگذار بر مهاجرت‌ها و جابه‌جایی‌های درون‌شهری توزیع خدمات شهری است. اگر توزیع خدمات شهری متناسب با نیازهای مناطق، کاربری‌های توزیع‌شده و فضاهای شهری مورد استفاده شهروندان نباشد خود می‌تواند باعث افزایش تراکم جمعیت در مناطق دیگر گردد که این مسئله نه تنها به نفع شهروندان نخواهد بود بلکه باعث می‌شود برخی از شهروندان نیز از توزیع خدمات شهری مناسب برخوردار نگردند (وارثی و دیگران، ۱۳۸۷: ۱۲).

نفیسه مرصوصی در همین زمینه به تحلیل فضایی عدالت اجتماعی در شهر پرداخته‌است. وی در این پژوهش با بررسی توزیع جغرافیایی شاخص‌های فقر و توسعه به روشنی ناهمگنی فضایی-اجتماعی بین مناطق تهران را ثابت می‌کند. همچنین، روند افزایش توسعه فقر و ناهمگنی فضایی-اجتماعی بین مناطق تهران به خوبی آشکار است.

- Morris Model.

- ArcGis.

سیدحسن مطیعی لنگرودی در مقاله‌ای با عنوان «راهبردهایی در ارتباط با تحقق عدالت اجتماعی و توسعه پایدار» معتقد است برای رسیدن به توسعه و عدالت اجتماعی در جامعه به انسان‌هایی اقتصادی-تکنولوژیک دارای بینش‌های اجتماعی-فرهنگی نیاز است تا با دستیابی به این دو پارامتر بتوان به توسعه با مفهوم امروزی آن و نیز عدالت اجتماعی دست یافت (مرصوصی، ۱۳۸۳: ۲۸).

موسوی و باقری در طرح پژوهشی با عنوان «شکل پایدار شهر و عدالت اجتماعی در مورد شهر یزد» به این نتیجه رسیده‌اند که توسعه گسترده شهر یزد منجر به توزیع نابرابر خدمات شهری در بین نواحی شهر یزد شده و عدالت اجتماعی و فضایی را در این شهر زیر سؤال برده و به توسعه افقی و گسترده شهر یزد دامن زده است که با اعمال سیاست‌های کنترل زمین و توسعه شهری در درازمدت شهر یزد دارای شکل فشرده شهری خواهد شد (موسوی و دیگران، ۱۳۸۷: ۷۴).

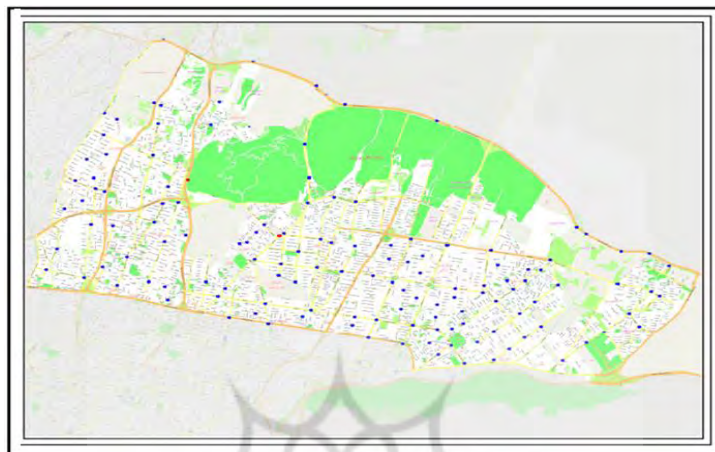
معرفی محدوده مورد مطالعه

منطقه ۴ شهرداری تهران در شمال شرقی تهران با وسعت جغرافیایی ۶۱۷۱ هکتار و گستره ارتفاعی حداکثر ۱۷۵۰ متر از سطح دریا واقع شده است. این منطقه از شمال به بلوار امام خمینی (ره) لواسانات و دریاچه سد لتیان، از شرق به جاده دماوند و رودخانه جاجرود، از جنوب به بزرگراه شهید بابایی و از غرب به جاده لشگرک ختم می‌شود. حریم منطقه ۴ در سال ۸۴ دارای ۱۵۰/۰۹۴ مترمربع اعیانی (به جز اراضی و ساختمان‌های نظامی) و ۵/۱۷۷/۵۹۴ مترمربع معبر می‌باشد.

جمعیت منطقه در سال ۱۳۸۱ براساس آمار پروانه‌های ساختمانی صادره طی سال‌های ۸۱ و ۱۳۷۵ با جدا شدن قسمتی از محدوده شمالی منطقه ۴ که در مطالعات الگوی توسعه لحاظ شده بود در حدود ۸۴۴۹۴۶ نفر برآورد شده است در حالی که این منطقه در سال ۱۳۷۵ رقمی بالغ بر ۶۱۹۹۲۷ نفر را به خود اختصاص داده بود. رشد سالانه جمعیت طی سال‌های ۶۵ تا ۷۵ در کل محدوده منطقه ۴، ۳/۳ درصد و طی سال‌های ۷۵-۸۱ معادل ۵/۳ درصد بوده است که این نرخ رشد برای شهر تهران طی سال‌های ۷۵-۱۳۶۵ معادل ۱/۱ درصد و طی سال‌های ۸۱-۱۳۷۵ برابر با ۱/۶ درصد بوده است. منطقه ۴ شهرداری تهران در حال حاضر از ۹ ناحیه و بیست و دو محله

پژوهشنامه جغرافیای انتظامی (سال سوم، شماره نهم، بهار ۱۳۹۴)
 شورایاری تشکیل شده است که در طرح پیشنهادی منطقه به ۱۶ ناحیه و چهل و هفت
 محله تغییر می یابد. متوسط مساحت محلات در وضع موجود ۲۸۰/۵ هکتار است. متوسط
 جمعیت محلات در وضع موجود ۳۹۷۹۹ نفر است.

نقشه (۱): موقعیت جغرافیایی منطقه ۴ شهر تهران

(منبع: طرح تفصیلی منطقه ۴)

منطقه ۱۸ شهر تهران نیز که در جنوب غربی شهر واقع شده از شمال به بزرگراه فتح و خیابان آذری، از شرق به جاده ساوه (آیت الله سعیدی) از جهت غرب به بزرگراه آزادگان و از سوی جنوب نیز به جاده ساوه (آیت الله سعیدی) محدود می گردد. منطقه ۱۸ تهران که در سال ۱۳۵۹ به عنوان منطقه جدید به شهر تهران الحاق گردید بر اساس طرح ساماندهی تهران مصوب ۱۳۷۰ محدوده آن از سمت غرب به مسیل کن محدود می گردد و سطحی معادل ۳۷۸۳ هکتار را به خود اختصاص می دهد. سطح محدوده ۲۵ ساله تهران در داخل این منطقه (اراضی دارای طرح تفصیلی مصوب) بالغ بر ۱۸۶ هکتار و معادل ۴۹ درصد سطح کل محدوده قانونی می باشد. اراضی این منطقه عموماً مسطح و دارای شیب ملایم از شمال به طرف جنوب می باشد. اراضی این منطقه را چند دهه پیش باغات و مزارع کشاورزی تشکیل می داده است که با توسعه تهران به طرف غرب بخشی از اراضی تحت پوشش توسعه شهری قرار گرفته است. جمعیت منطقه ۱۸ در سال های ۱۳۵۹، ۱۳۶۵، ۱۳۷۰ و ۱۳۷۵ به ترتیب ۲۱۱۶۰۶، ۳۱۰۸۱۵، ۳۴۵۶۰۱ و ۲۹۶۲۴۳ نفر بوده است و حدود ۵ درصد جمعیت شهر تهران را

به خود اختصاص داده است. جمعیت منطقه از سال ۱۳۶۵ تاکنون از ۳۱۰۸۱۵ نفر به ۳۶۴۰۶۶ نفر افزایش یافته است.

نقشه (۲): موقعیت جغرافیایی منطقه ۱۸ شهر تهران
(منبع: طرح تفصیلی منطقه ۱۸)

یافته‌های پژوهش

اطلاعات جمع‌آوری شده از ۲۵۰ پرسشنامه در منطقه ۴ نشان می‌دهد که ۵۳ درصد شهروندان در فضاهای تاریک و حاشیه خیابان‌های حریم شهر و عابر و فضاهای متروکه و خرابه احساس ناامنی می‌کنند، ۷۱ درصد ساکنان و شاغلان در منطقه در فضای حاشیه خیابان‌ها و بزرگراه‌ها نسبتاً احساس امنیت دارند، ۶۹ درصد شهروندان نیز در معابر خالی از سکنه مغازه و مراکز تجاری و اداری نیز نسبتاً احساس امنی دارند و بوستان‌های منطقه برای ۸۳ درصد شهروندان امن می‌باشد. بوستان‌ها و معابری که پنجره خانه‌ها مشرف به آنها است برای ۸۶ درصد پاسخگویان امن بوده است و پیاده‌روها با جمعیت بالا برای ۷۸ درصد شهروندان امنیت نسبی را ایجاد کرده است، ۷۷ درصد ساکنان و شاغلان نیز در بازارهای شلوغ منطقه احساس امنیت نسبی دارند و زمین‌های بی‌استفاده و متروکه یا مکان‌های بی‌دفاع برای ۸۹ درصد شهروندان نیمه امن می‌باشد و ۸۸ درصد شهروندان در محلات، مراکز، پیاده‌روها و خیابان‌ها با وجود استقرار پلیس احساس امنیت می‌کنند.

پژوهشنامه جغرافیای انتظامی (سال سوم، شماره نهم، بهار ۱۳۹۴)

بین نبود امنیت شهری و نابرابری‌های خدمات عمومی شهری روابط متقابل وجود دارد. به این ترتیب که امنیت شهری سبب افزایش توسعه‌یافتگی و کاهش نابرابری‌ها می‌گردد و برعکس وجود نابرابری‌های خدمات عمومی شهری بستر توسعه‌نیافتگی و فقدان امنیت شهری را فراهم می‌سازد. اطلاعات جمع‌آوری شده از ۱۶۳ پرسشنامه در منطقه ۱۸ نشان می‌دهد که ۶۷ درصد شهروندان فضاهای تاریک و حاشیه خیابان‌های حریم شهر و عابر و فضاهای متروکه و خرابه را در ناامن‌ترین وجه می‌بینند، ۸۳ درصد ساکنان و شاغلان در منطقه در فضای حاشیه خیابان‌ها و بزرگراه‌ها احساس امنی دارند، ۷۸ درصد شهروندان نیز در معابر خالی از سکنه، مغازه و مراکز تجاری و اداری نیز نسبتاً احساس ناامنی دارند و بوستان‌های منطقه برای ۵۶ درصد شهروندان نیمه‌امن می‌باشد؛ بوستان‌ها و معابری که پنجره خانه‌ها مشرف به آنها است برای ۶۳ درصد نسبتاً امن بوده است و پیاده‌روها با جمعیت بالا برای ۷۲ درصد شهروندان محیطی نیمه‌امن را ایجاد کرده است، ۶۹ درصد ساکنان و شاغلان نیز در بازارهای شلوغ منطقه احساس امنیت نسبی دارند و زمین‌های بی‌استفاده و متروکه یا مکان‌های بی‌دفاع برای ۹۲ درصد شهروندان ناامن‌ترین می‌باشد و ۶۹ درصد شهروندان در محلات، مراکز، پیاده‌روها و خیابان‌ها با وجود استقرار پلیس احساس امنیت می‌کنند (جدول ۱).

جدول (۱): رتبه‌بندی امنیت فضاهای مختلف شهری توسط شهروندان محدوده‌های مورد مطالعه

رتبه‌بندی امنیت فضاهای مختلف شهری	مناطق	ناامن‌ترین	ناامن	نیمه‌امن	تاحدودی امن	امن
فضاهای تاریک و حاشیه خیابان‌های حریم شهر و معابر ° فضاهای متروکه و خرابه	۴		۵۳٪			
	۱۸		۶۷٪			
حاشیه خیابان‌ها و بزرگراه‌ها	۴				۷۱٪	
	۱۸		۸۳٪			
معابر خالی از سکنه، مغازه و مراکز تجاری و اداری	۴				۶۹٪	
	۱۸		۷۸٪			
بوستان‌ها	۴					۸۳٪
	۱۸			۵۶٪		

رتبه بندی امنیت فضاهای مختلف شهری	مناطق	ناامن ترین	ناامن	نیمه امن	تاحدودی امن	امن
بوستان ها و معابری که پنجره خانه ها مشرف به آنها است	۴					٪۸۶
	۱۸				٪۶۳	
پیاده رو هایی با جمعیت بالا	۴				٪۷۸	
	۱۸			٪۷۲		
بازارهای شلوغ	۴				٪۷۷	
	۱۸				٪۶۹	
زمین های بی استفاده و متروکه	۴			٪۸۹		
	۱۸	٪۹۲				
محلات، مراکز، پیاده وها و خیابان ها با وجود استقرار پلیس	۴					٪۸۸
	۱۸					٪۶۹

(منبع: پدیدآورندگان)

نتیجه گیری

بین امنیت شهری با افزایش آسیب های اجتماعی رابطه ای مستقیم وجود دارد یعنی با افزایش ناامنی در سطح شهر آسیب های اجتماعی نیز افزایش می یابد و چرخه حاصل دور تسلسلی را به وجود می آورد که در آن امنیت شهری بیشتر کاهش می یابد بدین صورت که با گسترش آسیب های اجتماعی امنیت شهری رنگ می بازد و جرایم بالامی رود و مردم در کنش های اجتماعی محتاطانه عمل کرده و با هر اتفاقی ترس و دلهره در آنان دوچندان می شود و در نتیجه احساس ناامنی می کنند. امنیت شهری و عمومی آرامش و آسودگی خاطر است که هر جامعه ای موظف است در زمینه های شخصی، اقتصادی، سیاسی و قضایی برای جامعه و اعضای خود فراهم کند. بنابراین، امنیت اجتماعی چیزی نیست جز حالتی از آسودگی خاطر مردم از ترس، تهدید و اضطراب و مصون ماندن جان، مال، ناموس، هویت و اعتقادات از هرگونه تهدید و تعرض. عواملی که امنیت شهری را از

پژوهشنامه جغرافیای انتظامی (سال سوم، شماره نهم، بهار ۱۳۹۴)

بین می‌برند و موجب تهدید یا کاهش امنیت شهرهای بزرگ می‌شوند بسیارند و برخی فضاهای شهری یکی از عوامل اصلی تهدیدکننده امنیت شهرها هستند. این فضاها معمولاً از دید محفوظ هستند به همین خاطر فضاهای دنج و مطمئنی برای فعالیت‌های غیرمجاز و ناهنجار محسوب می‌شوند.

شهر تهران دارای مناطق متفاوت با زیرساخت‌های متنوع و سرانه‌های خدمات عمومی شهری، شبکه معابر، فضای سبز و روشنایی متفاوتی می‌باشد که شاخص‌ها و معرف‌های متعددی در برقراری عدالت فضایی در مناطق دخالت‌دارند که مستقیم و غیرمستقیم بر امنیت شهری نیز تأثیر به‌سزایی خواهند داشت و مدیران شهری با آگاهی از این نابرابری‌ها می‌توانند ضمن تقویت برقراری امنیت شهری در مناطق ناامن، ضعف‌های موجود را برطرف نموده و امنیت پایدار را برای شهر و شهروندان آن به ارمغان بیاورند. از آنجایی که تحقق عدالت اجتماعی، عدالت اقتصادی و برقراری امنیت شهری در مناطق شهر تهران با یکدیگر فرق می‌کند از این‌رو در پژوهش حاضر دو منطقه ۴ و ۱۸ مورد بررسی قرار گرفته‌است تا شاخص‌ها شناسایی گردد. با توجه به بررسی‌های انجام شده منطقه ۴ شهر تهران با توجه به داشتن سرانه‌های بالا در شبکه معابر و روشنایی از امنیت شهری بالایی برخوردار است در حالی که منطقه ۱۸ از لحاظ شاخص‌های سرانه شبکه معابر و وضعیت روشنایی نابرابر تلقی می‌شود بنابراین، فقدان خدمات مکفی و نیز تراکم ناهمگون آنها در این منطقه باعث‌گردیده توزیع خدمات عمومی شهر در این منطقه در سطح پایینی باشد از این‌رو امنیت شهری در این منطقه پایین‌تر از منطقه ۴ می‌باشد. جبران کمبودهای حاصل از نابرابری فضایی در منطقه ۱۸ هزینه‌های زیادی را برای شهر و مدیریت شهری به وجود می‌آورد. مدیریت شهری با جمع‌آوری اطلاعات و آمار صحیح می‌تواند هزینه‌های ارتقاء معرف‌های عدالت فضایی و افزایش امنیت شهری را در کوتاه‌مدت کاهش دهد و برخورداری شهروندان را از خدمات شهری بهبود بخشد.

پیشنهادها

با توجه به مطالب ارائه شده می‌توان پیشنهادهای زیر را برای برقراری امنیت مطلوب در مناطق شهر تهران برشمرد:

- توزیع خدمات عمومی شهری و ارتقای سرانه‌های فضای سبز، شبکه معابر و روشنایی سطح شهر باید بر اساس تغییرات جمعیتی اعمال شود و شعاع خدمات‌رسانی و کارایی تسهیلات به‌عنوان عاملی تأثیرگذار در سنجش عدالت و برقراری امنیت شهری مدنظر باشد. این موضوع در منطقه ۱۸ به ضرر سرانه‌های مورد مطالعه در این پژوهش بوده است، شایسته است تمام برنامه‌ریزی‌ها بر اساس پیش‌بینی جمعیتی مناطق به‌ویژه منطقه ۱۸ صورت‌پذیرد؛
- توجه به منطقه ۱۸ به‌عنوان منطقه فقیرنشین در شهر تهران؛ چراکه با یافته‌های اخیر شاهد این هستیم که نابرابری در توزیع خدمات عمومی شهری در حوزه شبکه معابر و روشنایی سطح شهر به ضرر این منطقه بوده است؛
- توجه ویژه نیروی انتظامی به منطقه ۱۸ تا امنیت شهری بهتر برقرار گردد چراکه فرصت‌های طولانی آینده برای تحقق عدالت در توزیع خدمات عمومی شهر و ارتقای سرانه‌های فضای سبز، شبکه معابر و روشنایی سطح شهر امنیت اجتماعی و شهری را کاهش می‌دهد. با انتظار برای ارائه عادلانه خدمات در طی زمان شهروندان منطقه بیشتر آسیب خواهند دید. ضروری است تا تحقق عدالت در توزیع خدمات نیروها و ارگان‌های دیگری همچون نیروی انتظامی بیشتر رسیدگی نمایند؛
- اهتمام ویژه مدیریت شهری در رفع موارد ناامنی شهری در منطقه ۱۸؛ ارتقای سرانه‌ها، جبران کمبودها، برچیده شدن فضاها یا نقاط بی‌دفاع و ناامن و ساماندهی یا تبدیل کاربری آن فضاها؛
- نیازسنجی در خصوص ابزار موردنیاز ارتقای سرانه‌های خدمات شهری پایین در مناطق جنوبی تهران به‌ویژه منطقه ۱۸؛

- پژوهشنامه جغرافیای انتظامی (سال سوم، شماره نهم، بهار ۱۳۹۴)
- سرمایه‌گذاری و توجه به توسعه محله‌های منطقه ۱۸ در خصوص ارتقای سرانه‌های شهری همچون توسعه شبکه معابر، ارتقای وضعیت روشنایی سطح منطقه؛
  - ارتقای روحیه مسئولیت‌پذیری و تعهد اخلاقی و رفتاری شهروندان و مدیران شهری با تدوین و اجرای برنامه‌های آموزشی.

منابع

- اطهاری، کمال (۱۳۸۱)، عدالت در فضا، مجله هفت‌شهر، سال سوم، شماره نهم و دهم، تهران: سازمان عمران و بهسازی شهری.
- پاگ، سدیک (۱۳۸۳)، شهرهای پایدار در کشورهای در حال توسعه، ترجمه ناصر محرم‌نژاد، تهران: مرکز مطالعات و تحقیقات شهرسازی و معماری.
- جمشیدزاده، ابراهیم (۱۳۸۷)، مدیریت خدمات شهری و موانع پیش‌رو، تهران: ماهنامه اطلاع‌رسانی، آموزشی و پژوهشی، شماره ۲۲.
- ساوج، مایک؛ وارد، آلن (۱۳۸۰)، جامعه‌شناسی شهری، ترجمه ابوالقاسم پوررضا، تهران: انتشارات سمت.
- عبدی‌دانشپور، زهره (۱۳۷۸)، تحلیل عدم تعادل فضایی در شهرها، مورد تهران، مجله صفا، سال نهم، شماره بیست‌ونهم، تهران: دانشگاه شهید بهشتی.
- قره‌نژاد، حسن (۱۳۷۶)، بررسی توزیع جغرافیایی مراکز بهداشتی-درمانی در شهر اصفهان، تحقیقات جغرافیایی، شماره ۴۴.
- کاپلتسون، فردریک (۱۳۶۲)، تاریخ فلسفه، ترجمه سیدجلال‌الدین مجتوبی، تهران: انتشارات علمی و فرهنگی.
- لاندین‌رابرت، ویلیام (۱۳۷۸)، نظریه‌ها و نظام‌های روان‌شناسی، ترجمه یحیی سیدمحمدی، تهران: مؤسسه نشر و ویرایش.
- محبوبی‌منش، حسین (۱۳۸۵)، تأملی کوتاه درباره آسیب‌های اجتماعی به‌عنوان مسئله امنیت عمومی، فصلنامه دانش انتظامی، سال ۸، شماره ۳.
- مدیری، اتوسا (۱۳۸۵)، بررسی و تبیین رابطه جرم و خشونت و احساس امنیت در فضاهای عمومی شهر، فصلنامه علمی پژوهشی رفاه اجتماعی، سال ۶، شماره ۲۲.
- مرصوصی، نفیسه (۱۳۸۲)، تحلیل فضایی عدالت اجتماعی در شهر تهران، رساله دوره دکتری، جغرافیا گرایش برنامه‌ریزی شهری، تهران: دانشگاه تربیت‌مدرس.
- معین، محمد (۱۳۷۱)، فرهنگ معین، ج ۲، چاپ ۸، تهران: انتشارات امیرکبیر.
- نقیب‌السادات، سیدرضا (۱۳۸۱)، رسانه‌ها و امنیت ملی جمهوری اسلامی ایران، تهران: پژوهشکده مطالعات راهبردی.
- نویدنیا، منیژه (۱۳۸۵)، تأملی نظری در امنیت اجتماعی با تأکید بر گونه‌های امنیت، فصلنامه مطالعات راهبردی، سال ۹، شماره ۱.

- پژوهشنامه جغرافیای انتظامی (سال سوم، شماره نهم، بهار ۱۳۹۴)
- ویس‌الوند، چنگیز؛ رضایی، علی (۱۳۸۴)، ترس از جرم، فصلنامه مطالعات امنیت اجتماعی، شماره ۲ و ۳.
  - هاروی، دیوید (۱۳۷۶)، عدالت اجتماعی و شهر، ترجمه حسامیان و دیگران، تهران: انتشارات پردازش.
  - Joseph S., Schultz J., ۲۰۰۰, Castan M, The International Covenant On Civil and Political Rights: Cases, Materials and Commentary, Oxford University Press.
  - Marcotullio, Peter, J, ۲۰۰۱, Asian Urban Sustainability in the era of llobalization.
  - Tosun, Cevat (۲۰۰۱) Challenges of Sustainable Tourism Development in developing world: the Case of Turkey, Journal of Tourist Management.p ۲۲.

